
Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Οι Έλληνες της Βιθυνίας και το εθνικό κέντρο,
1898-1903: Ανέκδοτες μαρτυρίες από το αρχείο
του συλλόγου "Ανατολή"

Μάγδα Μ. Κιτρομηλίδη

doi: [10.12681/deltiokms.233](https://doi.org/10.12681/deltiokms.233)

Copyright © 2015, Μάγδα Μ. Κιτρομηλίδη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κιτρομηλίδη Μ. Μ. (1990). Οι Έλληνες της Βιθυνίας και το εθνικό κέντρο, 1898-1903: Ανέκδοτες μαρτυρίες από το αρχείο του συλλόγου "Ανατολή". *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 87-106.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.233>

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ,
1898-1903

‘Ανεκδότες μαρτυρίες από τὸ ἀρχεῖο τοῦ συλλόγου «Ἐνατολή»

Τὸ 1891 Μικρασιάτες τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ ἴδρυσαν στὴν Ἀθήνα τὸ Σύλλογο Μικρασιατῶν «Ἐνατολή». Στὸ πρῶτο πρακτικὸ τῆς ἰδρυτικῆς συνέλευσης ἀναφέρεται ἀνάμεσα στοὺς πρώτους, ποὺ εἶχαν τὴν πρωτοβουλία τῆς ἴδρυσής του, καὶ ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης¹, ὁ συγγραφέας τῶν τεσσάρων ἐπιστολῶν, ποὺ παρουσιάζω στὴ μελέτη αὐτή.

Ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης καταγόταν ἀπὸ τὸ Ὀρτάκιοι τῆς Βιθυνίας. Ἀρχικὰ πῆγε γιὰ σπουδὲς ἰατρικῆς στὸ Montpellier τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ συνηθίσει τὸ ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦν στὰ μαθήματα τῆς ἀνατομίας πτώματα ἐγκατέλειψε τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ καὶ σπούδασε φαρμακευτικὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν². Στὴν Ἀθήνα ἀπὸ φοιτητῆς ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κίνηση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐπίλυσης τῶν σοβαρῶν προβλημάτων τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, κρίσιμων στὸ μεγάλο ἐθνικὸ θέμα τῆς ἐπιβίωσής του. Ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης ἐργάστηκε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἐνεργειῶν τῆς «Ἐνατολῆς», παίρνοντας στὸ πρῶτο διοικητικὸ συμβούλιό της τὴ θέση τοῦ ἐφόρου βιβλιοθήκης³.

Ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου, καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ποὺ καὶ ὁ ἴδιος εἶχε γεννηθεῖ στὴν Μηχανιώνα τῆς Κυζίκου τὸ 1850, τόνιζε πάντα στὶς ὁμιλίες του ὅτι σκοπὸς τῆς «Ἐνατολῆς» ἦταν «ἡ ἐμπέδωσις τῆς Ὀρθοδοξίας» καὶ «ἡ διάδοσις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ». Σ’ αὐτὸν τὸ σκοπὸ στρατεύθηκε καὶ ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ θέση τοῦ

---

1. Βλ. Νίκος Ε. Μηλιώρης, «Ὁ Σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν ἢ “Ἐνατολή”», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 1Β’ (1965), σ. 340, σημ. 2.

2. Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἔχω ἀπὸ τὸν πατέρα μου Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη, ποὺ ἦταν ξάδελφός του. Γιὰ τὸν Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη βλ. «Πασχάλης Δ. Πασχαλίδης, ὁ ἱεροδιάσκαλος τοῦ Χουδίου», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 18 (1988), σσ. 241-274.

3. Νίκος Ε. Μηλιώρης, ὁ.π., σ. 342.

έφορου βιβλιοθήκης αλλά και αργότερα, όταν συμπλήρωσε τις σπουδές του και άνοιξε χημειο-φαρμακείο στον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης. Η δράση του καταγράφεται στις τέσσερις επιστολές⁴, που έστειλε στον Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη κατατοπίζοντάς τον πάνω στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε τότε ό μικρασιατικός έλληνηςιμός, ιδιαίτερα στο χώρο της παιδείας, ως προϋπόθεσης της επιβίωσης του.

Ός κρίσιμο πρόβλημα στον τομέα της εθνικής επιβίωσης του μικρασιατικού έλληνισμού προβαλλόταν από τους ενδιαφερομένους ή απώλεια της ελληνικής γλώσσας: πολλές ελληνικές κοινότητες της Μικρής Άσίας και μάλιστα της Βιθυνίας είχαν γίνει τουρκόφωνες ή αρμενόφωνες. Για ν' αντιμετωπιστεί δραστικά τó φαινόμενο αυτό, ήταν ανάγκη νά στελεχωθούν τά κοινοτικά σχολεία με δασκάλους, που θά μορφώνονταν σ' επίλεκτα διδασκαλεία του έλληνισμού. Η «Άνατολή» προωθεί την αντιμετώπιση του ζητήματος προσφέροντας ύποτροφίες σε νέους που είχαν διακριθεί στα γράμματα και κατόγοναν από τις κοινότητες αυτές, για νά σπουδάσουν στην Έλλάδα, αργότερα και άλλου.

Έπιστρέφοντας στη μικρασιατική τους πατρίδα ύστερα από τη συμπλήρωση των σπουδών τους οί ύπότροφοι της «Άνατολής», έπρεπε νά διοριστούν από τις κοινότητες στα σχολεία τους με μισθό άξιοπρεπή και νά διδάξουν την ελληνική γλώσσα στους πληθυσμούς που την είχαν ξεχάσει. Με την ελληνική γλώσσα οί πληθυσμοί αυτοί θά συνειδητοποιούσαν την ελληνική τους καταγωγή και θά μπορούσε έτσι νά άποτραπεί ή άφομοίωση τους στην τουρκική κοινωρία.

Η ιδεολογία που ύπαγόρευε τις άπόψεις αυτές πρέσβευε ότι ό ελληνικός πολιτισμός δέν έπρεπε νά εξαφανιστεί από τις πανάρχαιες μικρασιατικές κοιτίδες του, αλλά έπρεπε νά ζήσει για νά διεργάζεται μέσα από τις συνειδήσεις των ανθρώπων την πρόοδο και την προσήλωσή τους στην Έλλάδα. Αυτή ή ιδεολογία κατοπτρίζεται και στις επιστολές του Γεωργίου Πασχαλίδη προς τον Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη.

Ό Γεώργιος Πασχαλίδης από τον Γαλατά, όπου είχε εγκατασταθεί, περνά στην πατρίδα του τη Βιθυνία και κατατοπίζει με επιστολή του γραμμένη από την Κωνσταντινούπολη στις 4 Αύγουστου του 1898 τον Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη για τά προβλήματα των κοινοτήτων Όρτάκιοι και Χουδιού, που βρίσκονταν στην περιοχή Γκέιβε⁵.

4. Τά πρωτότυπα των επιστολών με αριθμούς Γ 28, Γ 29, Γ 35, Γ 70 βρίσκονται στη βιβλιοθήκη της Έστίας Νέας Σμύρνης, Άρχειο «Άνατολής» (Φάκελος Γ: Κωνσταντινούπολεως - Νικομηδείας) και έπισημάνθηκαν από την κυρία Κυριακή Μαιμόνη, δ.φ., στις έρευνές της στο άρχειο αυτό. Έυχαριστώ θερμά την κυρία Κυριακή Μαιμόνη, που μου παραχώρησε τις επιστολές για δημοσίευση στη μελέτη αυτή. Για τη δράση του Γ. Πασχαλίδη βλ. Γ. Πασχαλίδη, «Άνακοίνωσις περί πόλεων τινων της Βιθυνίας», *Ξενοφάνης*, τομ. Α' (1896-1904), σσ. 281-284.

5. Για τούς μικρασιατικούς αυτούς οικισμούς βλ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών / Άρχειο Έγλικου Προφορικής Παράδοσης / Βιθυνία / Φάκ. 33: Γκέιβε και Φάκ. 34: Όρτάκιοι. Βλ.

Ἡ πρώτη πληροφορία, πού δίνει μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ, εἶναι ὅτι βρῆκε ὑπότροφο γιὰ τὸ Σύλλογο ἀπὸ τὸ Χουδί «τὸν Πασχάλην Δ. Πασχαλίδην δεκατετραετῆ, λιάν ἐπιμελῆ καὶ καθ' ὅλα ἄξιον». Γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθεῖ ὅτι προωθεῖ συγγενὴ του προσθέτει ὅτι «ὁ νέος εἶναι ὄρφανὸς πατρός, πτωχότατος δέ, διότι τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος ἅπασα ἡ περιουσία κατεσχέθη ὑπὸ τῶν πιστωτῶν». Καὶ δὲν περιορίζεται μόνον σ' αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ προλάβει κάθε παρεξήγηση, ἀλλὰ γράφει ὅτι ἐρευνήσε καὶ στὸ Ὀρτάκιοϊ, ὅπου ὁμως δὲν ὑπῆρχε «οὐδεὶς κατάλληλος», γιὰτι ἐξαιτίας κομματικῶν λόγων ἔχουν παραμεληθεῖ ἐκεῖ τὰ σχολεῖα καὶ βρίσκονται σὲ ἀπερίγραπτη «ἐλεεινὴν καὶ ἄθλιαν κατάστασιν, ἂν καὶ ἡ κοινότης ἔχει εἰσὸδημα τὸν χρόνον 500 λίρες περίπου».

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐπισημαίνει ἀκόμη τὴ μεγάλη δυσκολία πού ἀντιμετωπίζεται στὴ διάδοσι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἐξαιτίας τοῦ ἀμόρφωτου κλήρου καὶ γράφει «οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ γνωρίζοντες τὴν Ἑλληνικὴν ἀποφεύγουσιν νὰ τὴν ὀμιλῶσιν εἰς μέρη, ὅπου οὔτε οἱ πατᾶδες δὲν τὴν ὀμιλοῦν». Εἰδικὰ γιὰ τὸ Ὀρτάκιοϊ γράφει ὅτι οἱ ἱερεῖς εἶναι τρεῖς· ὁ ἕνας «πρῶν χαλβατζῆς, ὁ β' μπακάλης καὶ ὁ γ' μπαλωματῆς παπουτσιῶν» καὶ γιὰ τὸ Χουδί, ὅτι εἶναι δύο «ὁ μὲν βομβυκοτρόφος, ὁ δὲ μυλωθρός, ἅπαντες ἀγράμματοι καὶ μὴ γνωρίζοντες τὴν Ἑλληνικὴν». Γι' αὐτὸ φαίνεται, ὅτι τὸν νέο ὑπότροφο προόριζαν γιὰ κληρικὸ καὶ γιὰ τὶς δύο κοινότητες, γιὰτι γράφει «εἰς εὐπαιδευτος κληρικὸς δύναται νὰ ἐξαρκέσῃ καὶ διὰ τὰς δύο κοινότητας, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου, τῆς ἀποστάσεως τῶν δύο κωμπολέων οἴσης ἀσημάντου». Μὲ τὸ τελευταῖο ἐπιχειρήμα ἐνισχύει τὴν προσπάθειά του νὰ προλάβει τὴν δυσἀρέσκεια, πού μπορούσε νὰ προκύψει, ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἐπιλέξει ὑπότροφο ἀπὸ τὸ Ὀρτάκιοϊ.

Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐλπίδες γύρω ἀπὸ τὴ δυνατότητα ἀναζωογόνησης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀναφέροντας τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀδᾶ Παζᾶρ, μιᾶς ἄλλης κοινότητος τῆς περιοχῆς, πού ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης εἶχε ἐπισκεφεῖ στὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ, ὅπου τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα ἔχει λυθεῖ ὀριστικά. Ὅλα τὰ παιδιά, γράφει, ἀγῶρια καὶ κορίτσια, κάτω τῶν δεκαπέντε χρόνων, χωρὶς ἐξαίρεση, μιλοῦν τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα, ὡς μητρικὴ, καὶ στὸ σχολεῖο καὶ στὸ σπίτι καὶ στὴν ἀγορά. Γενικὰ ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀδᾶ Παζᾶρ εἶναι ἐλληνοφῶνοι καὶ αὐτὸ ἔγινε κατορθωτὸ μέσα σὲ μία μόνο δεκαπενταετία. Αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ προσπάθεια γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὶς ξενόφωνες κοινότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς «Ἀνατολῆς».

Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμένη σὲ φύλλο χαρτιοῦ, πού ἔχει τυπωμένες στὸ πάνω μέρος, ἐλληνικὰ καὶ γαλλικὰ, τὶς ἐνδείξεις: διεύθυνση, ὀνοματεπώνυμο, εἶδος σπουδῶν, εἶδη φαρμακείου καὶ ἐργασίης χημείου, σὲ τρεῖς στήλες⁶.

ἐπίσης Μ. Κλεώνυμος καὶ Χρ. Παπαδόπουλος, *Βιθυνικὰ ἢ ἐπίτομος μονογραφία τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς*, Κωνσταντινούπολις 1867, σσ. 89-91, 147.

6. Pharmacie Centrale De Galata, Place Karakeuy 32, Vis-à-vis la station des Tramways.

Ο Γεώργιος Παχτικός καταγράφει τραγουδι από όγδοντάχρονη στο Όρτάκιοι της Βιθυνίας
Προμετωπίδα στο βιβλίο του Γ. Α. Παχτίκου, 260 Δηλώδη Άσματα, Αθήνα 1905.

Με τὴ δευτέρα ἐπιστολὴ γραμμμένη κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σὲ ἀπλὸ χαρτί στὶς 31 Αὐγούστου τοῦ 1898 ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης ἀναφέρει πόσο δύσκολο ἦταν νὰ στείλει «τὸν μικρὸν Πασχάλη Δ. Πασχαλίδην» στὴν Ἀθήνα. «Σχεδὸν εἶπεν χρειάζεταιαι αὐτοκρατορικὸς ἱραδὲς⁷, διὰ νὰ ἀπέλθῃ τις ἐντεῦθεν ἔστω και δι' ἐμπορίαν.» Μεγαλύτερη αὐστηρότητα δείχνει ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνηση στοὺς νέους, ποὺ θέλουν νὰ ταξιδέψουν, γιὰ νὰ σπουδάσουν στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ἄφθονες σχολὲς ὑπάρχουν και στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ προσκόμματα τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβέρνησης ὁ Πασχαλίδης βρίσκει «ἐδύλογοφανῆ»: ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει «ἀσύγγνωστον» εἶναι τὴν ἄρνηση τῶν ἑλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν νὰ βοηθήσουν στὴν περίπτωση αὐτὴ και ψέγει τὴν ἀδιαφορία τοὺς με πολλὴ αὐστηρότητα και πικρία: «Δὲν ἐννοοῦν νὰ ἀντιληφθῶσι κατ' οὐδένα τρόπον τὴν ἀποστολὴν τῶν σαλόνι και προικοθηρία! Ἴδου τὸ στάδιόν τῶν και νὰ πλουτῶσιν εἰς βάρος τῶν πτωχευόντων ἐμπόρων· δι' ἐργασίαν ἔθνικὴν οὐτε ἰδέαν ἔχουν. Τὰ προξενεῖα, ὅπως ἐργάζονται ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι εἶναι σχεδὸν ἄχρηστα, δι' αὐτὸ και ὁ ἔξω Ἕλληνας ἂν δὲν ἔχαιρεν, ἀλλὰ και δὲν θὰ ἐλπιεῖτο ἐπὶ τῇ καταργήσει αὐτῶν· δύνασθε νὰ κάμητε χρῆσιν αὐτῶν εἰς τοὺς κύκλους τῶν πολιτικῶν φίλων σας· ἡ προξενικὴ ὑπηρεσία δὲν πρέπει ν' ἀνατίθεται εἰς τὸν τυχόντα δικηγορίσκον, ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον. “ἄνθρωπον ζητῶ” ἐφώνει ἀγορᾶς πληθούσης ὁ Διογένης και εἶχεν δίκαιον.»

Τόσο ἄλυτο κατάντησε τὸ πρόβλημα αὐτὸ, ποὺ μόνο ἓνας «ἀπὸ μηχανῆς Θεοῦ» θὰ μπορούσε νὰ τὸ λύσει· και τέτοιος φάνηκε, ὅπως γράφει, «ὁ πλοίαρχος τοῦ ἀτμοπλοίου Κουρτζῆ “Μυτιλήνη” κ. Γεώργιος Βελιιώτης, ἀνὴρ πατριώτης με ὄλην τὴν σημασίαν και τὸν παραλαμβάνει μαζῆ του». Παρακαλεῖ ὕστερα τὸν Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη νὰ φροντίσει γιὰ ὅλα ὅσα θὰ χρειαστεῖ γιὰ τὴ φοίτησή του στὴ Ριζάρειο Σχολὴ και νὰ συστήσει στοὺς καθηγητὲς νὰ τοῦ φανοῦν ἐπιεικεῖς στὴν ἀρχὴ γιὰτὶ «δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν ν' ἀπαντᾷ και ἀποκρίνηται μετ' εὐχερείας, πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι μητρικὴ του γλῶσσα εἶναι ἡ ἄρμενικὴ». Και κλείει τὴ δραματικὴ αὐτὴ ὑπόθεση με τὴν ὑπόσχεση «ὅτι προθύμως θ' ἀποστείλω πᾶσαν ἀπαιτηθεσομένην δαπάνην» γιὰτὶ «ὁ μικρὸς παῖς ἐπώλησε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἐκ κληρονομίας και ἔχει ἐν ποσὸν ἐξ εἴκοσι πέντε ληρῶν (τὸ ὄλον) παρὰ τῷ ἀδελφῷ μου».

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀναφέρεται και ὁ γνωστὸς μουσικὸς και συλλέκτης

⁷ Georges A. Pascalidis, Pharmacien-Chimiste de l'Université d'Athènes.

Φαρμακεῖον Γ. Α. Πασχαλίδου, Χημικοῦ, Φαρμακοποιοῦ Πτυχιούχου τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

⁸ Ἐν Γαλατῇ 32, Πλατεῖα Καράκιοι, 32, Ἀπέναντι τοῦ σταθμοῦ τῶν τροχιοδρόμων.

Dépôt d'eaux Minérales, Spécialités étrangères, Articles en Caoutchouc, Bandages, Pansements antiseptiques etc. etc.

Analyses, Chimiques et industrielles.

7. Ἱραδὲς = διατάγμα.

δημοτικῶν τραγουδιῶν Γεώργιος Παχτικός⁸: «ὁ κ. Παχτικός ἐφρόντισε ὅπως γραφῆ τῷ Ὑπουργεῖῳ πρὸς παράδοσιν τῶν βιβλίων τῷ Συλλόγῳ. Πιστεῦω νὰ τὰ ἐλάβετε.» Πληροφορίες ὁμως γιὰ τὸ εἶδος τῶν βιβλίων δὲν ἀναφέρει.

Τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἀστυνομείας καὶ τῆς τρομοκρατίας, ποὺ οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς ἀσκούσαν στοὺς Ἕλληνας τῆς Πόλης, ἰδιαίτερα σ' ὄσους ἀνέπτυσαν πνευματικὴ δράση. Ὁ Σύλλογος εἶχε στείλει τηλεγράφημα στὸν Πασχαλίδη, γιὰ νὰ ἐξακριβώσει ἂν θὰ ἔφτανε στὴν Πόλη μὲ τὸ ἀτμόπλοιο «Πανταλέων» οἱ δάσκαλοι, ποὺ εἶχε στείλει γιὰ τὴν Κερασούντα. Ὁ Πασχαλίδης ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐντολὴ τοῦ Συλλόγου χωρὶς ν' ἀνακαλύψει τοὺς δασκάλους καὶ δὲν ἀπάντησε μὲ τηλεγράφημα ἀλλὰ μὲ ταχυδρομικὸ δελτάριο. Τὸ λόγο ἐξηγεῖ στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ γράφοντας: «Μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τηλεγραφήματος ὡμῶν μὲ εἶχον ὑπὸ ἀστυνομικῆν ἐπιτήρησιν ἐπὶ τινος ἡμέρας, διὸ καὶ ἐφοβήθηθην ν' ἀπαντήσω τηλεγραφικῶς διηρημένους ἐπὶ τινος ἡμέρας, ἐπιβλεπούμεθα, φοβούμεθα καὶ τὴν σκιάν μας, ὁ θεὸς ἴλεως». Κλείνει τὴν ἐπιστολὴ διαβιβάζοντας «τὰς εὐχαριστήσεις τῆς κοινότητος Χουδίου καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς βαθείας αὐτῶν εὐγνωμοσύνης» γιὰ τὴν ἐπιλογὴ ὑποτρόφου ἀπὸ τὴν κοινότητά τους. Τὸ πιὸ θλιβερὸ στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς πικρίας τοῦ Πασχαλίδη γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἑλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν σὲ σχέση μὲ τὰ πιὸ σοβαρὰ προβλήματα τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ⁹.

Ἡ ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 5 Ἰουλίου 1899 εἶναι ἀπάντησις στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μαργαρίτη γραμμμένη στίς 20 Ἰουνίου 1899. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ

8. Γεώργιος Παχτικός ἀπὸ τὸ Ὀρτάκιοι τῆς Βιθυνίας. Σπούδασε στὴ Φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ὠδεῖο Ἀθηνῶν. Ἐζῆσε τὰ πιὸ πολλὰ χρόνια του στὴν Πόλη, ὅπου πέθανε τὸ 1916. Ἦταν ἀπὸ τὴν ὁμάδα ποὺ εἶχε τὴν πρωτοβουλία τῆς Ἰδρύσεως τῆς «Ἀνατολῆς» καὶ παρευρισκόταν στὴν ἰδρυτικὴ συνέλευσις στίς 6 Νοεμβρίου τοῦ 1891. Στὸ πρῶτο διοικητικὸ συμβούλιον πῆρε τὴ θέση τοῦ εἰδικοῦ γραμματέα. Ἔργα του: α) *260 δημόδη ἑλληνικά ἄσματα ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συλλεγμένα καὶ παρασημανθέντα*, Ἀθήνα 1905· β) *Μελοποίησις ἀρχαίων χορικῶν Αἰσχύλου, Σοφοκλῆ, Εὐριπίδῃ, Ἀριστοφάνη* καὶ τοῦ Ὑμνου τοῦ Συλλόγου. Στίς γιορτὲς τοῦ Συλλόγου διηύθυνε τὴ χορωδία του. Βλ. Νίκος Ε. Μηλιώρης, ὁ.π., σσ. 341 καὶ 358-359. Γιὰ τὴ δράση του στὴν «Ἀνατολὴ» βλέπε καὶ τὸ περιοδικὸ τῆς «Ἀνατολῆς» *Ξενοφάνης*, τ. Β' (1905-1906), σσ. 537-543.

9. Τὸ παράπονο αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο παλιό. Αὐτὸ τουλάχιστο φαίνεται ἀπὸ τὴν πιὸ κάτω εἰδίση, δημοσιευμένη στὴν *Ἐλευθεροτυπία* τῆς Ἀθήνας στίς 19.5.89 μὲ τίτλο: «Θὰ χάσουν τὴ χρονιά οἱ μαθητὲς τῆς Πόλης». «Ὁ σύλλογος τῶν ἀποσταλέντων στὴν Κωνσταντινούπολιν ἑλλήνων ἐκπαιδευτικῶν κήρυξε ἀπὸ θῆς ἀποχὴ ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ πραγματοποιεῖ σιωπηρὲς παραστάσεις διαμαρτυρίας ἔξω ἀπὸ τὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν «ἀδιαφορία» καὶ τὴν «ἀναβλητικότητα», μὲ τὴν ὁποία οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἀντιμετωπίζουν αἰτήματα τοῦ συλλόγου, ποὺ ἐκκρεμοῦν ἀπὸ χρόνιον». Καὶ στὴν περίπτωσι τῆς περιουσίας τῶν ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπου τὸ τουρκικὸ δημόσιο δεῖχνει κυριολεκτικὰ τακτικὴ ληστείας, οἱ προξενικὲς ἀρχὲς ποὺ προσκαλοῦνται νὰ βοηθήσουν δείχνουν ὡς τώρα ἀπαράδεχτη ἀδράνεια καὶ ἀβουλία». Βλ. Ἀνδρέας Μπίστης, «Περιουσίαις Κωνσταντινουπολιτῶν», *Ἄντι*, τχ. 436, 20 Ἀπριλίου 1990. Οἱ μεγάλες ἐθνικὲς συμφορὲς μέσα στὴν ἀέναη ροὴ τοῦ χρόνου στάθηκαν ἀνίσχυρες νὰ ἐπαληθεύσουν τὸ διδάγμα τῆς αἰσχύλειας τραγωδίας «τὸ πάθος μάθος».

Πασχαλίδης εκφράζει τη μεγάλη ευχαρίστησή του «δι' ὅσα φρονεῖτε καλὰ καὶ σὺν ὑμῖν οἱ ἐν τῇ Σχολῇ περὶ τοῦ μικροῦ Πασχαλίδου». Ὅμως εκφράζει μεγαλύτερη ευχαρίστηση καὶ συγκίνηση, γιατί ἔμαθε ἀπὸ τὸν ἴδιο, πὺ γύρισε ὑστερα ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο τῶν σπουδῶν του στὴ Ριζάρειο Σχολή, γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τῶν μικρασιατῶν ἀποφοίτων, πὺ δύο χρόνια συνέχεια κερδίζουν τὸ μοναδικὸ βραβεῖο τῆς Σχολῆς. Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γενικὰ τοὺς Μικρασιάτες «παρήγορον πολὺ καὶ κολακευτικὸν» γεγονός. Πρέπει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μαργαρίτης νὰ εἶναι ὑπερήφανος, γιατί οἱ ἐπιτυχίες τῶν μικρασιατῶν ὑποτρόφων ὀφείλονται πρῶτα πρῶτα στὴ δική του «διηνεκὴ ἐπαγρύπνησιν». Γράφοντας πιὸ κάτω «περὶ τῆς σαπρίας τῶν καθ' ἡμᾶς» εκφράζει τὴ γνώμη τῆς δικῆς του καὶ τῶν ἄλλων τῶν «εὐ φρονούντων» φίλων του, ὅτι ἡ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν Τουρκία θὰ ἦταν πολὺ καλύτερη, ἂν ὑπῆρχαν ἐκεῖ «πεντήκοντα μόνον μαθηταὶ τοῦ Μαργαρίτου καὶ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν εἰς Πατριάρχης ὁ Μαργαρίτης». Μποροῦν ὅμως νὰ ἐλπίζουν στοὺς ἀποφοίτους ὑποτρόφους τῆς Σχολῆς, ὅτι με τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς ἀποκομίζοντας καὶ τὶς δικές του συμβουλές καὶ ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα του «δὲν δύνανται παρὰ νὰ ὦσι χρήσιμοι τῇ καθόλου πατρίδι».

Ἡ ἐλπίδα αὐτὴ τὸν παρηγορεῖ, ὥστε νὰ νιώθει μόνο οἶκτο γιὰ «τοὺς διέποντας ἡμᾶς» στηριζόμενος στὴ φιλία καὶ προστασία τοῦ Μαργαρίτη. Μ' αὐτὸ συνοψίζει τὴ σημασία πὺ μποροῦσε νὰ ἔχει ἡ συνεισφορά τῆς «Ἄνατολῆς» στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πὺ ἀπειλοῦσαν τὴν ἐπιβίωση τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ.

Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης εκφράζει «τὴν χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν ὄλων τῶν φίλων καὶ λατρευτῶν του», πὺ βρίσκονταν στὴν Πόλη γιὰ τοὺς ἀρραβῶνες τοῦ Μ. Εὐαγγελίδη «μετὰ τῆς ἔξαιρέτου δεσποινίδος Ρωκά», πὺ τῆ θεωρεῖ «κατὰ πάντα ἀξίαν σου ὡς ἄλλην φιλοσοφοῦσαν καρδίαν καὶ τὸν κόσμον τοῦτον βλέπουσαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως οἴας καὶ σύ». Τὴν εἶδηση τῶν ἀρραβῶνων ἔφερε στὴν Πόλη, ὅπως γράφει, «ὁ ἀγαπητὸς Κοῦζος». Ὁ Γεώργιος Ι. Κοῦζος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν γενικὸς γραμματέας τῆς «Ἄνατολῆς»¹⁰.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Γεωργίου Πασχαλίδη ἔγιναν δύο προσθῆκες. Ἡ πρώτη, πὺ ἔχει ὑπογραφή δυσανάγνωστη, εἶναι μόνο γιὰ συγχαρητήρια καὶ εὐχές στὸν Μ. Εὐαγγελίδη γιὰ τοὺς ἀρραβῶνες του «μετὰ τῆς ἀξιολόγου καὶ σοβαρᾶς ὡς με διαβεβαιοῖ ὁ ἰσάδελφός μου Γ. Κοῦζος, Δεσποινίδος Ρωκά». Μὲ τὴ δεύτερη, αὐτὸς πὺ ὑπογράφει με τὰ ἀρχικὰ τοῦ Δ.Γ.Μ., ζητᾶ ὀρισμένες πληροφορίες ἀπὸ τὸν Μ. Εὐαγγελίδη, ἀνάμεσα σ' αὐτὲς καὶ γιὰ κάποιον χειρόγραφό του σχετικὸ με τὴν Κύζικο. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Δ.Γ.Μ. εἶναι ὁ Δ. Γ. Μοστράτος, ὁ

10. Βλ. *Ξενοφάνης*, τ. Α' (1896-1904), σ. 499. Ὁ *Ξενοφάνης* ἐκδιδόταν ἀπὸ τὸν Γενάρη τοῦ 1896 ὡς τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1910.

συγγραφέας τῆς μελέτης, πὺδ δημοσιεύτηκε ἐπτά χρόνια ἀργότερα, τὸ 1906-07, στὸν *Ξενοφάνη*¹¹.

Στὴν ἐπιστολή, πὺδ ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης ἔγραψε στὶς 28 Μαΐου 1903, φαίνεται ὅτι ἡ «'Ανατολή» τοῦ εἶχε ἀναθέσει νὰ διαβιβάζει διάφορα ἔγγραφα τῆς στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μ. 'Ασίας, γιατί σ' αὐτὴν γράφει πρῶτα πρῶτα: «Προχθὲς ἔλαβον πάντα τὰ ἐπισταλέντα μοι ἔγγραφα τοῦ Συλλόγου, ὧν τὰ πρὸς τὸν κ. Πασχαλίδην, 'Αδελφότητα "'Ορθοδοξία"¹² καὶ κοινότητα Χουδίου ἔστειλα χθὲς ταχυδρομικῶς».

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης ἐπανέρχεται στὸ θέμα «τῆς ἀναλγησίας καὶ ἀδιαφορίας τῶν ἑλλήνων πατριωτῶν τῆς ἐλευθέρως 'Ελλάδος» αὐτὴ τὴ φορά ὄχι τῶν προξενικῶν ἀρχῶν ἀλλὰ τῶν Συμβούλων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς 'Εταιρείας. 'Η ἔταιρεία αὐτὴ, πὺδ ἰδρύθηκε τὸ 1836 στὴν 'Αθήνα, διακίρυξε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰδρύσεώς της, ὅτι μέσα στὶς προτεραιότητές της ἦταν ἡ μόρφωση «χρηστῶν καὶ ἰκανῶν διδασκαλιστῶν, αἵτινες ὡς χελιδόνες θὰ ἔφερον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ἔαρ τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας»¹³. 'Ο Πασχαλίδης ὁμοῦ ἐκφράζει λύπη καὶ μὲ πολλὴ αὐστηρότητα ἐπικρίνει τὴν ἀδιαφορία τῆς ἔταιρείας «διὰ τὰς ἀπολύτους ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τῆς Μικρᾶς μας 'Ασίας». Συγκεκριμένα ἀναφέρει τὴν ἄρνηση τῆς ἔταιρείας νὰ ὑποστηρίξει «ὀρφανὴν ἀλλ' ἐπιμελῆ νεάνιδα» ὥστε νὰ μπορέσει νὰ φοιτήσει στὸ 'Αρσάκειο, καὶ τὴν ψέγει διότι δὲν ἔδειξε ἐνδιαφέρον νὰ βοηθήσει τὶς ξενόφωνες ἑλληνικὲς κοινότητες νὰ ἰδρῦσουν νηπιαγωγεῖο, πὺδ ἦταν ἀπαραίτητο ὑπόβαθρο γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας¹⁴. Καὶ καταλήγει ὅτι σὲ ἐποχὴ πὺδ ὁ ἑλληνισμὸς διατρέχει τόσοσους ἐθνικοὺς κινδύνους, «εἶναι ἐγκληματικὴ ἢ ἐθνικὴ ἀπάθεια αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων». 'Ανάμεσα στοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους συγκαταλέγει καὶ «τὰς φοβερὰς ἐπὶ πατριωτικῆς γῆς διενεργουμένας κατακτήσεις τῶν ξένων σχολῶν καὶ θρησκευτικῶν προπαγανδῶν», πὺδ ἦταν προκάλυμμα τῆς προσπάθειας τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν νὰ εἰσδύσουν στὴ Μικρὰ 'Ασία καὶ νὰ προωθήσουν τὰ συμφέροντά τους εἰς βᾶρος τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ.

11. Βλ. Δ. Γ. Μοστράτος, «Προσθηκαὶ τινες καὶ σημειώσεις εἰς τὴν ὑπὸ J. Marquardt συντεθεισάν 'Ιστορίαν τῆς Κυζίκου», *Ξενοφάνης*, τ. Δ' (1906-1907), σσ. 561-563 καὶ Δ. Γ. Μ., «Προσθηκαὶ ὑπὸ Γ. I. Κούζου», *δ.π.*, σσ. 563-564. Γιὰ τὸν Δημήτριο Γ. Μοστράτο καὶ τὴ δρᾶση του στὶς κοινότητες τῆς Μικρᾶς 'Ασίας βλ. Σμαράγδα Δ. Μοστράτος, *Δημήτριος Γ. Μοστράτος. 'Ο Φολεγάνδριος καὶ Κωνσταντινουπολίτης (1852-1909)*, 'Αθήνα 1977, σσ. 45-86, 117-168.

12. Γιὰ τὴν 'Αδελφότητα «'Ορθοδοξία» βλ. Κυριακὴ Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ 'Ελληνισμοῦ στὴ Μικρὰ 'Ασία», *Δελτίον τῆς 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος*, τ. 26 (1983), σ. 78.

13. Βλ. «Φιλεκπαιδευτικὴ 'Εταιρεία», *Μεγάλῃ 'Ελληνικῇ 'Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 23, σ. 927.

14. Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ κατανοώντας ἡ «'Ανατολή» θὰ ἰδρῦσει ἀργότερα «ἄστερα ἀπὸ ἕναν πολυταλαίπωρον ἀγῶνα» διδασκαλεῖο νηπιαγωγῶν στὰ Φλαβιανὰ (Ζινζίντερε) κοντὰ στὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, πὺδ λειτούργησε ἀπὸ τὸν 'Οκτώβριο τοῦ 1911 ὡς τὸ 1916 καὶ κατάρτιζε στὸ φροβελιανὸ σύστημα. Βλ. Νίκος Ε. Μηλιώρης, *δ.π.*, σ. 350.

Οι φόβοι αυτοί του Πασχαλίδη θα γίνουν τραγική πραγματικότητα μέσα στη συμφορά του μικρασιατικού έλληνισμού, που θα έπακολουθήσει. 'Ο Πασχαλίδης γεμάτος άνησυχία γράφει με ύφος πολύ παραστατικό, για να δείξει στο Σύλλογο πόσο μεγάλη είναι ή ανάγκη να έντεινει στο έπακρο τις προσπάθειές του: «'Ο Σύλλογος πρέπει να γίνη κουνούπι και άν μηδέν κατορθώσῃ, ός μήν τους άφήσῃ τουλάχιστον να κοιμηθούν. Δέν ήμπορείτε να φαντασθίτε με τί πόνον γράφω τās όλίγας μου ταύτας γραμμάς, όταν αναλογίζωμαι [...] τήν αναλησιάν και άδιαφορίαν των». Και για να δείξει πόσο μικρό είναι αυτό που ζητούν έναντι των μεγάλων κινδύνων, που προσπαθούν με τό ζητούμενο να άποτρέψουν, προσθέτει: «ούτε όπλα ζητούμεν παρ' αυτών, ούτε φυσίγγια, ούτε πλοία και πολεμικά σκάφη πρὸς υπεράσπισίν μας, άλλ' ούτε και άφειδῆ χρήματα· άλλ' άπλούστατα ζητούμεν μερικὸς ξενοφώνους νέους και νεάνιδας να φιλοξενώσιν ούχι εἰς τὰ ιδιωτικά των σπίτια, άλλὰ εἰς τὰ εὐαγῆ εκπαιδευτικά καθιδρύματα, τὰ όποια πρὸς έθνικούς άνίδρυσαν σκοποὺς φιλογενῆ τέκνα τῆς Μεγάλης Πατρίδος».

'Επικρίσεις έναντίον τῆς εταιρείας δέν γίνονταν μόνο από τους άλύτρωτους Έλληνες. Σέ συνεδρία τῆς έλληνικῆς Βουλῆς στις 26 'Ιουνίου του 1855 εἶχε άναφερθεῖ τό θέμα των κρατικῶν ύποτροφιῶν, ιδιαίτερα των ύποτροφιῶν για δασκάλους και διατυπώθηκε ή επίκριση ότι: «άν τὰ ύπότροφα κορμία ήσαν εκ τῆς άπόρου τάξεως ήθελον ευχαρίστως άναδεχθῆ τό έπάγγελμα τῆς διδασκαλίσης και οὕτω ήθέλομεν δυνηθῆ να στείλωμεν εἰς όλας τās έπαρχίας διδασκαλίσας [...]. Τό γυναικείον φύλον ήμῶν μένει δυστυχῶς έγκαταλειμμένον και όλίγη είναι ή υπέρ τῆς εκπαιδεύσεως αυτού ληφθεῖσα φροντίς»¹⁵. Αἰτία τῆς επίκρισης ήταν ή μεροληψία τῆς εταιρείας για τή μορφωση των κοριτσιῶν των Συμβούλων και των εύπόρων οικογενειῶν, που δέν είχαν ανάγκη να δουλέψουν, στερώντας άπορες νέες από τήν ευκαιρία να μορφωθούν και να εργαστούν για τήν εξάπλωση τῆς γυναικείας παιδείας. 'Η μεροληψία αυτή χαρακτηρίστηκε τότε στη Βουλή άπάτη, γιατί οί Σύμβουλοι δίνοντας τις ύποτροφίες στα κορίτσια τους ενεργοῦσαν παραχαράσσοντας τό λεγόμενο «ό δουλεύον εν τῷ ναῷ εκ του ναοῦ τραφήσεται».

'Ο Πασχαλίδης δίνει στις επικρίσεις του μεγαλύτερη άκόμα άυστηρότητα και πάθος, γράφοντας: «'Ο Σύλλογος λοιπόν με όλας τās δυνάμεις των πνευμόνων του άς διαμαρτυρηθῆ δια τήν έγκληματικὴν άπάθειαν και αναλησιάν των διεπόντων τὰ έθνικά ταῦτα καθιδρύματα, τὰ όποια τόσον στενά και με τόσον τοπικόν χρῶμα περιέβαλον μικρόνοες πατριῶτα». 'Η κατάληξη αυτή φανερώνει πόσο οδυνηρή ήταν για τόν άλύτρωτο έλληνισμό ή έγκατάλειψή του από τήν ελεύθερη 'Ελλάδα και ή άδυναμία να κατανοηθούν οί θανάσιμοι κίνδυνοι που αυτή ή άδιαφορία προπαρασκεύαζε¹⁶.

15. Βλ. 'Αλέξης Δημαρᾶς, *'Η μεταρρύθμιση που δέν εγινε*, τ. Α', 'Αθήνα 1985, σσ. 130-132.

16. 'Η έγκατάλειψη των μικρασιατῶν 'Ελλήνων τονίζεται και άργότερα από τήν «'Ανατολή». Βλ. *'Υπόμνημα του Συλλόγου των Μικρασιατῶν «'Ανατολής πρὸς τό Σεβαστόν 'Υπουργ-*

Ὁ Πασχαλίδης ὁμως ἔχει νὰ γράψει καὶ κάτι πολὺ εὐχάριστο καὶ ἐπιδοφόρο. Εἶναι πρῶτα ἡ εἶδηση «ὅτι ὁ ἐκ Χουδίου ὑπότροφος Πασχαλίδης θὰ διαπρέψη ἐφέτος» καὶ δεύτερο «ὅτι καὶ ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ ὑπότροφοι δύο συμπατριῶται μου διακρίνονται διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ χρηστότητα». Τὸ 1903 ὁ ὑπότροφος Πασχαλίδης συμπλήρωσε τὶς σπουδὲς του στὴ Ριζάρειο Σχολὴ παίρνοντας τὸ δίπλωμά του μὲ ἄριστα (10) καὶ τὸ μοναδικὸ βραβεῖο τῆς Σχολῆς, τὸ Πρασακάκειο. Ἐπὶ τῆς δευτέρας εἶδησης προκύπτει ὅτι ἔχουν ἐπιλεγεῖ ὑπότροφοι καὶ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὸ Ὀρτάκιοϊ, ποὺ διακρίνονταν γιὰ ἐπιμέλεια καὶ χρηστότητα, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια ἔγραφε ὅτι «ἐξ Ὀρτάκιοϊ οὐδεὶς κατάλληλος».

Ἐναφέρει ὁμως ἄλλη δυσκολία τοῦ ἀλύτρωτου ἐλληνισμοῦ, τὴν παρακολούθηση τῶν δημοσιευμάτων τῶν Ἑλλήνων τῆς Πόλης ἀπὸ «τὸ ὀξυδερκὲς βλέμμα τοῦ ἀθλοῦ λογοκριτοῦ», ποὺ ματαιώσε δημοσίευση ἄρθρου του στὸν *Ταχυδρόμο* τῆς Κωνσταντινουπόλης. Μὲ τὸ ἄρθρο του αὐτὸ ἐπεδίωκε νὰ διαδοθεῖ στοὺς τουρκικοὺς κύκλους ὅτι οἱ Ἕλληνες καταπολεμῶντας τὶς προπαγάνδες τῶν ξένων δὲν περισώζουν μόνο τοὺς ἑαυτοὺς τους, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Τουρκίας. Καὶ ὑποδεικνύει ὅτι τῇ διαφώτιση αὐτῇ τῆς τουρκικῆς κοινῆς γνώμης, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη στὴν Πόλη ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας, ἐπιβάλλεται νὰ τὴν ἀναλάβει ὁ ἀθηναϊκὸς πόπος.

Ὁ Πασχαλίδης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ, εἶχε ἀναπτύξει καὶ ἄλλη σημαντικὴ δρᾶση. Προσπάθησε ν' ἀποδείξει τὴν ἐλληνικότητα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Τῇ δρᾶση του αὐτῇ τὴν εἶχε ἐπεκτείνει καὶ στὴν Εὐρῶπῃ στέλλοντας, ὅπως γράφει, σὲ γνωστούς του μουσικοὺς κύκλους τοῦ Μονάχου «μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας ἄσματα οὐ μόνον ἐλληνιστὶ ἀδόμητα, ἀλλὰ καὶ τουρκιστὶ ἐν ἐλληνικῇ ὁμως ἐννοίᾳ». Σ' αὐτὸ τὸ θέμα θὰ ξαναγραφῆ καὶ σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ του, ὅπως γράφει ἐπὶ τοῦ τέλους. Ἀπὸ τὴν ἀναφορά αὐτῇ, ὅπως καὶ ἀπὸ ἀναφορὰς τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν, συνάγεται ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν στὸ ἀρχεῖο τῆς «Ἀνατολῆς» καὶ

γεῖον τῆς Παιδείας περὶ τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου, Ἀθῆναι 1914, σ. 14. Τὸ ὑπόμνημα ἀπειθυνόταν «Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ὑπουργὸν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, κύριον Ἰωάννην Τσιριμῶκον». Μ' αὐτὸ ἡ «Ἀνατολὴ» διαμαρτυροῦταν γιὰ τὴν υποβάθμιση τῶν ἀποφοίτων τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου, ποὺ δὲν ἀναγνωρίζονταν ὡς ἰσότιμοι μὲ τοὺς ἀποφοίτους τῶν διδασκαλειῶν τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, παρόλο ποὺ ἡ φοίτησή σ' αὐτὰ ἦταν τριετής καὶ ὄχι τετραετής, ὅπως στὸ διδασκαλεῖο τῆς Σάμου. Τὸ «Ἱεροδιδασκαλεῖο Σάμου» ἰδρύθηκε ἀπὸ τὴν «Ἀνατολὴ» τὸ 1906 σὲ διαδοχὴ τοῦ «Ἱεροδιδασκαλείου τῆς Ἀποκαλύψεως» ποὺ ἡ «Ἀνατολὴ» εἶχε ἰδρύσει στὴν Πάτμο τὸ 1900 καὶ λειτούργησε ὡς τὸ 1906. Τὴν παραγνώριση τοῦ «Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου» μὲ τὸ νομοθετικὸ διάταγμα τῆς 19ης Αὐγούστου 1914 τὸ διοικητικὸ συμβούλιο τῆς «Ἀνατολῆς» θεωρεῖ προσωπικὴ προσβολή, γι' αὐτὸ στὸ Ὑπόμνημα γράφει: «Οἱ δὲ πρὸς ἀνύψωσιν τῆς παντελῶς ἡμελημένης μεγάλης τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους μερίδος ἐπὶ 23 ἔτη διεξαγόμενοι ἀκάμαντες ἀγῶνες τοῦ Σὺλλόγου τῶν Μικρασιατικῶν Ἀνατολῆς» ἀντὶ ν' ἀξιωθῶσι τῆς προσήκουσας τιμῆς καταρρίπτονται καὶ ἐξευτελιζοῦνται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ψυχρότης δὲ καὶ ἀπογοήτευσις ἐπιχειρεῖται ἐπὶ τὸν θερμογυρὸν ζῆλον τῶν ἀποτελούντων τὸν Σὺλλογον φιλογενῶν ἀνδρῶν». Βλ. *Ὑπόμνημα...*, ὅ.π., σ. 15.

άλλες επιστολές του Γεωργίου Πασχαλίδη που επιβάλλεται να δούν το φώς της δημοσιότητας.

Τις τέσσερις επιστολές, που μου παραχώρησε ή κυρία Κυριακή Μαμώνη, τις δημοσιεύω ολόκληρες πιδό κάτω, όχι μόνο για λεπτομερέστερη κατατόπιση πάνω στα πολύ σημαντικά θέματα που θίγουν, αλλά και για τὸ ένδιαφέρον που παρουσιάζουν από άποψης γλωσσικής. Ἡ γλώσσα τῶν επιστολῶν είναι εύκολονόητη ἂν και είναι ἀρχαιότροπη. Γίνεται ζωντανή με τούς ιδωματισμούς τῆς Πόλης και φέρει μπροστά σου τὰ γεγονότα με τὸν ιστορικό ένεστώτα: «Εὐτυχῶς ἐφάνη από μηχανῆς Θεός, ὁ πλοίαρχος κ. Γεώργιος Βελλιώτης, ἄνῆρ πατριώτης με ὄλην τὴν σημασίαν και τὸν παραλαμβάνει μαζὴ του». Είναι πάντα εύχάριστη και καμιά φορά δέν γίνεται κουραστική. Ἀντίθετα, με τίς ἐστοχες παρομοιώσεις της, προκαλεῖ προσοχή και ένδιαφέρον γύρω από τὰ νοήματα: «Ἐ Σύλλογος πρέπει να γίνῃ κουνούπι και ἂν μηδέν κατορθῶση, ἄς μὴν τὸς ἀφήσῃ τουλάχιστον να κοιμηθοῦν».

Ἡ μαρτυρία τῶν επιστολῶν συμπληρώνεται από ένα φωτογραφικό τεκμήριο. Ἡ δημοσιεύμενη φωτογραφία θά μπορούσε να τιτλοφορηθεῖ: «Οἱ ξεριζωμένοι τῆς Βιθυνίας ξανασιμῶν».

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1934 σ' ένα ἐξοχικό καφεενεδάκι στο δάσος τοῦ Μαρουσιοῦ ξανασιμῶν μερικοί ξεριζωμένοι νοσταλγοὶ τῆς χαμένης πατρίδας τους. Στὴ φωτογραφία ἐμφανίζεται πρῶτος από τὰ ἀριστερὰ ὁ Πασχάλης Δ. Πασχαλίδης, «ὁ μικρὸς Πασχάλης Δ. Πασχαλίδης» ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Γεώργιος Πασχαλίδης στὴν ἐπιστολή τῆς 31ης Αὐγούστου τοῦ 1898. Τὸ 1915, ὅταν τέλειωσε τίς δεύτερες σπουδές του στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, δέν μπόρεσε να ξαναγυρίσει στὴ Βιθυνία. Δέν τοῦ τὸ ἐπιτρέψανε τὰ μέτρα ἐκτουρκισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, που εἶχαν ἀρχίσει να ἐφαρμόζουν οἱ Νεoturκοὶ.

Πῆρε από τότε τὸ δρόμο τοῦ ξεριζωμοῦ καταφεύοντας στὴν Κύπρο, ὅπου βρῆκε θέση διευθυντῆ στο Ἡμιγυμνάσιο και ἀργότερα στο Γυμνάσιο τῆς Πάφου. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1934 ἦρθε στὴν Ἀθήνα να δεῖ τούς λίγους συγγενεῖς του, που τοῦ ἀπόμειναν ὕστερα από τὴν σχεδὸν ὀλοκληρωτική ἐξόντωση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Χουδιοῦ από τούς τούρκους ἀντάρτες, τούς στέτες, τὸ 1920.

Δίπλα του, στὴ φωτογραφία, κάθεται ὁ Θεόφιλος Παπαδόπουλος. Ἡ κόρη τοῦ Θεόφιλου, που χάθηκε τότε στὴ σφαγή, ἦταν παντρεμένη με τὸν ἀδελφὸ τοῦ Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη, Γιώργο, που χάθηκε κι αὐτὸς τότε ἐπιστρατευμένος από τούς Τούρκους στὰ καταναγκαστικά τάγματα ἐργασίας. Ὁ Θεόφιλος Παπαδόπουλος ἦταν ὁ διευθυντῆς τῆς Ἀστικής Σχολῆς τοῦ Χουδιοῦ, «ὁ δάσκαλος» ὅπως τὸν ἔλεγαν ὅλοι στο Χουδί. Σώθηκε από τὴ σφαγή φεύγοντας τὴ νύκτα τῆς προηγούμενης μέρας, εἰδοποιημένος από Τούρκους φίλους του. Περπατώντας ἔφτασε στίς ἀκτὲς τῆς Προποντίδας κι ἀπ' ἐκεῖ πέρασε με βάρκα στὴν Πόλη. Ὑστερα από τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ἐγκαταστάθηκε στο Μαρούσι. Ζοῦσε σὲ μιὰ προσφυγική παράγκα κι ἔκανε ιδιαίτερα μαθήματα¹⁷.

17. Για τούς ξεριζωμένους αὐτούς Ἕλληνες τῆς Βιθυνίας και τὴν καταστροφὴ τῆς πατρίδας.

Οί ξεριζωμένοι τής Βιθυνίας ξανασμίγουν. Μαρούσι, Καλοκαίρι 1934.

Δίπλα στον Θεόφιλο είναι η Μάγδα, η κόρη του Πασχάλη Πασχαλίδη, πού την έφερε μαζί του από την Κύπρο, να την γνωρίσει στους συγγενείς τους. Ύστερα είναι ο Γεώργιος Πασχαλίδης, ο συγγραφέας των επιστολών, πού είχε εγκατασταθεί τότε κι αυτός στο Μαρούσι. Ο τελευταίος δεξιά είναι ο Ίωάννης (Γιάγκος) Πασχαλίδης, γιός του Άνθιμου Πασχαλίδη, του μεγαλύτερου αδελφού του Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη. Ο Άνθιμος είχε μεταξουργείο στο Χουδί. Οί τσέτες τόν εσφαξαν στη μέση τής αγοράς του Χουδίου, επειδή δεν είχε μαζί του να τούς δώσει τὰ χρήματα πού του ζήτησαν. Ο Γιάγκος σώθηκε, γιατί μαζί με τή μητέρα του και τήν αδελφή του βρίσκονταν στην Πόλη. Σπούδαζαν εκεί. Η αδελφή του πέθανε από επιδημίες πού ξέσπασαν τότε κι αυτός με τή μητέρα του ήρθαν στην Κύπρο, κοντά στο θείο του Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη. Ο Γιάγκος είχε τελειώσει τή Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Πόλη και διορίστηκε πρώτα καθηγητής στο Γυμνάσιο τής Πάφου κι ύστερα διευθυντής στην Έμπορική Σχολή Πεδουλά, πού είχε ιδρυθεί τότε. Στις άγγελίες πού δημοσίευε στις εφημερίδες για τή λειτουργία τής σχολής, κοντά στην άλλη προσφερόμενη πολύμορφη μόρφωση, τόνιζε μιá ιδιαίτερη προσφορά τής σχολής: 'Η σχολή καταπολεμούσε «άγριως τás τήν νήσον λυμαινομένας και επικινδύνους δια τήν έθνικήν και θρησκευτικήν όντότητά τής ξένης σχολάς»¹⁸. Είχε μεταφέρει στην Κύπρο τó πνεύμα του άλύτρωτου Έλληνα, πού είχε εκφράσει και ο Γεώργιος Πασχαλίδης στην επιστολή του στις 28 Μαΐου 1903 γύρω από τόν προορισμό τής παιδείας στον άλύτρωτο έλληνισμό. Δεν είχε σημασία ότι η Κύπρος ήταν κάτω από άγγλική διακυβέρνηση. Η σκλαβιά κι η άποκοπή από τήν Ελλάδα ήταν τά κριτήρια πού καθόριζαν τήν πίστη και τις ένεργειες των άλύτρωτων σέ όποιο σκλαβωμένο κομμάτι του έλληνισμού. Ο Γιάγκος Πασχαλίδης, συνεπής στο πνεύμα αυτό, πήρε μέρος στην έξεγερση τής Κύπρου τó 1931 και πλήρωσε με τήν εξορία τó απόθεμα του πατριωτισμού και τής άγάπης τής έλευθερίας πού είχε μέσα του. Κατέφυγε τότε στην Άθήνα κι εργάστηκε ως δικηγόρος. Είχε πάρει με άλληλογραφία δίπλωμα νομικών La Salle¹⁹. Τό

τους βλ. τις μαρτυρίες του Θεόφιλου Παπαδόπουλου (1854-1958) και τής έγγονής του Κυριακίτσας Δασκαλάκη (1911-1990) στην έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Έξοδος*, τ. Α': *Μαρτυρίες από τις έπαρχίες των δυτικών παραλιών τής Μικρασίας*, έπιμ. Φ. Δ. Άποστολόπουλου, Άθήνα 1980, σσ. 325-333. Βλ. επίσης Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Συμβολή στη μελέτη τής Μικρασιατικής τραγωδίας. Τεκμήρια τής καταστροφής του έλληνισμού τής Βιθυνίας», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τ. ΙΕ' (1972), σσ. 372-398, ιδίως σσ. 386-391. Βιογραφικά στοιχεία για τούς πληροφορητές βλ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών / Άρχειο Ύλικου Προφορικής Παράδοσης / Βιθυνία / Φάκ. 39: Χουδί, δελτία πληροφορητών.

18. Βλ. τήν Άγγελία για τήν Τετρατάξιο Πρακτική Σχολή Πεδουλά στην εφημερίδα *Πάφος*, 4 Σεπτεμβρίου 1931.

19. La Salle Extension University στο Σικάγο των ΗΠΑ. Τά «extension universities» στην Άμερική ήταν εκπαιδευτικά ιδρύματα πού παρείχαν τίτλους σπουδών με άλληλογραφία σέ εργαζομένους πού δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τó κανονικό πρόγραμμα μαθημάτων.

1934 φιλοξενούμενος στο σπίτι του Γιώργου Πασχαλίδη στο Μαρούσι έξι-ξε κι αυτός με τους άλλους ξεριζωμένους της Βιθυνίας να μιλήσουν για τον πόνο τους και τα χαμένα όνειρά τους.

A'

Γ 28 άρ. πρωτ. 866

Έν Κωνσταντινουπόλει τῆ 4ῃ Αὐγούστου 1898

Σεβαστέ μοι φίλε κ. Μ. Εὐαγγελίδη

Εἰς Ἀθήνας

Ἐξ ἔγραφον ὑμῖν ἐν τῇ προηγουμένη μου, ἐπήγα εἰς Κεῦβεν (Ἵρτάκιοι καὶ Χουδί) τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα, ὅπου καὶ ἔμεινα ἐπὶ ἐφθήμερον, ὑπότροπον διὰ τὸν Σύλλογον ἡμῶν ὡς τὸν καταλληλότατον εὐρομεν — εὐρομεν τὸν νέον Πασχάλην Δ. Πασχαλίδην δεκατετραετῆ, λίαν ἐπιμελῆ καὶ καθ' ὄλα ἄξιον μὴ σᾶς σκανδαλίση δὲ ποσῶς ἢ ἐπωνυμία του ἐπὶ ἰδιοτελείᾳ καὶ ὑποθέσωσι τὰ ἀξιοτίμα μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Συλλόγου ὅτι οὕτως ἠθέλησα τάχα νὰ σπουδάσω κανένα συγγενῆ μου. Ὁ νέος εἶνε ὀρφανὸς πατρός, πτωχότατος δέ, διότι τοῦ πατρός του ἀποθανόντος ἅπανα ἢ περιουσία του κατεσχέθη ὑπὸ τῶν πιστωτῶν· τόσῳ δὲ εἶνε πτωχὸν καὶ τόσῳ ἄξιον ὑποστηρίξεως διὰ τὴν καλὴν του διαγωγὴν ἐν τῇ Σχολῇ, ἐν ἣ ἐδιδάχθη καὶ ἐπιμέλειαν ὥστε ἢ κοινότης Χουδίου θέλουσα νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ παιδί αὐτὸ καὶ νὰ μὴ χαθῆ, μέχρις οὐ εὐρίσκετο κανεὶς τρόπος διὰ νὰ σπουδάσῃ, τὸ εἶχε παραλάβει εἰς τὴν Ἀστικὴν Σχολὴν ὡς ὑποβοηθὸν ἐν ἐτησίῳ μισθῷ 500 γροσίων, ἵνα διδάσκον διδάσκηται, διότι ἄλλος τρόπος δὲν ὑπῆρχε, διὰ νὰ ἐξακολουθῆ τὰ μαθήματά του. Ἐξ Ἵρτάκιοι οὐδεὶς κατάλληλος, διότι ἔνεκα κομματικῶν λόγων τὰ σχολεῖα των εἶνε εἰς ἐλεεινὴν καὶ ἀθλίαν κατάστασιν μὴ ἐπιδεχομένην περιγραφὴν. καὶ ὅμως ἔχουν εἰσόδημα περὶ τὰς 500 λίρας ἐτησίως. εἶναι ἀληθὲς ὅμως ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ἔνεκα τῆς μεγάλης πενίας, ἥτις μαστίζει τοὺς κατοίκους ἀμφοτέρων τούτων τῶν κοινοτήτων, τὰ εἰσοδήματα σχεδὸν δὲν εἰσπράττονται τακτικῶς ἀπὸ τριετίας καὶ ἐπέκεινα καὶ ἔλαττοῦνται κατ' ἀναλογίαν. ἄλλως τῆς ἀποστάσεως τῶν δύο κωμοπόλεων οὐσης ἀσημάντου, εἰς εὐπαιδευτος κληρικὸς δύναται νὰ ἐξαρκήσῃ καὶ διὰ τὰς δύο, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κήρυγμα τοῦ Θείου λόγου: οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἵρτάκιοι εἶνε τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἶνε πρῶν χαλβατζῆς, ὁ β' μπακάλης, καὶ ὁ γ' μπαλωματῆς παπουτσιῶν· οἱ τοῦ Χουδίου δύο, ὧν ὁ μὲν βομβυκοτρόφος, ὁ δὲ μυλωθρός, ἅπαντες ἀγράμματοι καὶ μὴ γνωρίζοντες τὴν Ἑλληνικὴν. Εὐκόλως λοιπὸν ἔννοεῖτε πόσον τὸ τοιοῦτον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ γνωρίζοντες τὴν Ἑλληνικὴν ἀποφεύγουσιν νὰ τὴν ὀμιλῶσιν εἰς μέρη ὅπου οὔτε οἱ παπάδες δὲν τὴν ὀμιλοῦν. κλπ.

Ὅ,τι εὐχάριστον εἶδον εἰς τὸ ταξείδιόν μου εἶνε τὸ Ἀδᾶ Παζάρ. ὡς ἔλεγον αὐτόθι, ἐν τινι διαλέξει μου πρὸ πενταετίας, ἀπὸ τουρκοφώνων οἱ

ἑλληνοπαῖδες ἔγιναν ἑλληνόφωνοι. Οἱ κάτω τῶν 15 ἐτῶν παῖδες ἄρρενες καὶ θήλειε ἀνεξαίρετως ὁμιλοῦσι γενικῶς τὴν ἑλληνικὴν ὡς μητρικὴν ἔν τε τῇ σχολῇ, τῷ οἴκῳ καὶ τῇ ἀγορᾷ. τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης εἶνε πλέον λελυμένον ὀριστικῶς. εὐτυχῶς εἶνε ἑλληνόφωνοι οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄδᾶ Παζάρ καὶ τοῦτο ἐντὸς μᾶς καὶ μόνης 15ετίας. Εὐχρηθῶμεν ὅτι θὰ τὸ κατορθώσωμεν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ χωρία.

Ἐν προσεχεῖ ἐπιστολῇ μου πλείονα.

Περιμένω ἀπάντησίν σας ταχέως.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἥδιστα

Σός

Γ. Α. Πασχαλίδης

Β'

Γ 29 ἀρ. πρωτ. 867

Σεβαστέ μοι φίλε κ. Μ. Εὐαγγελίδη

Εἰς Ἀθήνας

Τέλος πάντων ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμῖν τὸν μέλλοντα ὑπότροφον τοῦ Συλλόγου, τὸν μικρὸν Πασχάλην Δ. Πασχαλίδην μὲ ὅλα του τὰ ἔγγραφα ἐν τάξει. Εἶνε δλόκληρος ἱστορία νὰ θελήσῃ τις καὶ δὴ Ὁθωμανὸς ὑπήκοος νὰ ταξειδεύσῃ διὰ τὸ ἐξωτερικόν· ἢ αὐστηρότης ἐπὶ τῶν διαβατηρίων εἶνε τοιαύτη, ὥστε δὲν περιγράφεται. σχεδὸν εἰπεῖν, χρειάζεται αὐτοκρατορικὸς ἱραδές, διὰ ν' ἀπέλθῃ τις ἐντεῦθεν ἔστω καὶ δι' ἐμπορίαν. Τίνα λοιπὸν ἀπαιτοῦνται μέσα διὰ νὰ ὑπάγῃ τις δι' Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν ἀφθονουσῶν παρ' ἡμῖν τῶν σχολῶν, ὑμεῖς θὰ εἰκάσῃτε εὐκόλως. ἀλλ' ἐάν φέρωνται προσκόμματα καὶ δὴ εὐλογοφανῆ παρὰ τῆς Σ<εβαστῆς> Ὁθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἴσως τὸ τοιοῦτον ἐν μέρει συγχωρεῖται πλην ἢ διαγωγῆ τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Προξενεῖῳ εἶνε ἀσύγνωστος καθότι μολονότι παρεκάλεσα ἐπανειλημμένως καὶ προσωπικῶς καὶ διὰ προσώπων ἰσχυόντων καὶ δι' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Ζαλόκωστα*, καὶ ἐξήγησα τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἀποστέλλεται εἰς Ἀθήνας ὁ νεανίσκος, πάλιν οἱ κύριοι προξενικοὶ ἔμειναν ἀνένδοτοι. δὲν ἔννοοῦν νὰ ἀντιληφθῶσι κατ' οὐδένα τρόπον τὴν ἀποστολὴν των, σαλόνι καὶ προικοθηρία! ἰδοὺ τὸ στάδιόν των καὶ νὰ πλουτῶσιν εἰς βᾶρος τῶν πτωχευόντων ἐμπόρων, διαωνίζοντες τὰς δίκας καὶ κλέπτοντες τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἐνεργητικοῦ τοῦ πτωχεύσαντος ἐμποροῦ. δι' ἐργασίαν ἐθνικὴν οὔτε ἰδέαν ἔχουν. Τὰ προξενεῖα ὅπως ἐργάζονται ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι εἶνε σχεδὸν ἄχρηστα δι' αὐτὸ καὶ ὁ ἔξω Ἑλλήν ἂν δὲν θὰ ἔχαιρεν, ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ ἔλυπεῖτο ἐπὶ τῇ καταργήσει αὐτῶν δύνασθε νὰ κάμῃτε χρῆσιν αὐτῶν εἰς τοὺς κύκλους τῶν πολιτικῶν φίλων σας· ἢ προξενικὴ ὑπηρεσία δὲν πρέπει ν' ἀνατίθεται εἰς τὸν τυχόντα

* Πρῶτος γραμματεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη.

δικηγορίσκον, ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον. «ἄνθρωπον ζητῶ» ἐφώνει ἀγορᾶς πληθούσης ὁ Διογένης καὶ εἶχεν δίκαιον.

Εὐτυχῶς ἐφάνη ἀπὸ μηχανῆς Θεός, ὁ πλοίαρχος τοῦ ἀτμοπλοίου Κουρτζή «Μυτιλήνη» κ. Γεώργιος Βελλιώτης ἀνὴρ πατριώτης μὲ ὄλην τὴν σημασίαν καὶ τὸν παραλαμβάνει μαζί του. ἀναχωρεῖ ἐντεῦθεν αὖριον τὴν πρωΐαν καὶ ἅμα φθάσῃ εἰς τὸν Πειραιᾶ θὰ τὸν στείλῃ εἰς Ἀθήνας μὲ κανένα ὑπάλληλον τοῦ ἀτμοπλοίου. ὁ νεανίας εἶνε λίαν αἰδήμων, δειλὸς καὶ ὡς χωριάτης δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν ν' ἀπαντᾷ καὶ ἀποκρίνηται μετ' εὐχερείας, πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι μητρικὴ τοῦ γλῶσσα εἶναι ἡ ἄρμενικὴ καὶ συνεπῶς ἐν ἀρχῇ νὰ τῷ φανῶσιν ἐπιεικεῖς οἱ κ. καθηγηταί. Μὴ γνωρίζον τὸν κανονισμόν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, καὶ τὰ σχετικὰ περὶ ἀσπρορρούχων στρωμνῆς κλπ. ἄρθρα δὲν τὸν ἐφωδίασα μὲ τοιαῦτα: ἀναθέτω ὑμῖν τὴν φροντίδα ταύτην, ἀγγέλλων ὑμῖν ὅτι προθύμως θὰ ἀποστείλω πᾶσαν διὰ τοιαύτην ἀνάγκην ἀπαιτηθεσομένην δαπάνην. ὁ μικρὸς παῖς ἐπώλησε πᾶν ὅ, τι εἶχεν ἐκ κληρονομίας καὶ ἔχει ἔν ποσὸν ἐξ εἴκοσι πέντε ληρῶν (τὸ ὄλον) παρὰ τῷ ἀδελφῷ μου, ὥστε ἐκ τούτου τοῦ ποσοῦ θ' ἀποστείλω ὑμῖν τὰ δαπανηθησόμενα ἅμα γράψητέ μοι.

Διὰ τὰ βιβλία τοῦ Συλλόγου σᾶς ἔγραψεν ὁ κ. Παχτικός, ὅστις μεταβὰς ἐν ἀπουσίᾳ μου παρὰ τῷ κ. Ζαλόκωστα ἐφρόντισεν ὅπως γραφῆ τῷ Ὑπουργεῖῳ πρὸς παράδοσιν τῶν βιβλίων τῷ Συλλόγῳ. Πιστεύω νὰ τὰ ἐλάβετε.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ τηλεγράφημα ὑμῶν περὶ τῶν διδασκάλων τῶν ἀποστελλομένων εἰς Κερασούντα σᾶς ἔγραψα ἤδη διὰ ταχυδρομικοῦ δελταρίου. μετέβην δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου Πανταλέοντος ἅμα τῇ ἐνταῦθα ἀφίξει του, πλὴν δὲν εἶρον οὐδένα τοιοῦτον. δὲν ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ σᾶς τηλεγραφήσω πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ ἀτμοπλοίου, διότι δὲν εἶχον ν' ἀπαντήσω τι. ὡσαύτως καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ ἀτμοπλοίου, ἄλλωστε σημεῖω ὑμῖν ὅτι μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τηλεγραφήματος ὑμῶν μὲ εἶχον ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, διὸ καὶ ἐφοβήθην ν' ἀπαντήσω τηλεγραφικῶς. διερχόμεθα κρισίμους ἡμέρας, ἐπιβλεπόμεθα, φοβούμεθα καὶ τὴν σκιάν μας, ὁ θεὸς ἴλεως.

Πρὸς ἡσυχίαν μου ἅμα τῇ αἰσίᾳ ἀφίξει τοῦ νέου σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ γράψητε.

Ἐσωκλείω ὑμῖν τὰ ἔγγραφα, προτιμήσας νὰ τ' ἀποστείλω ταχυδρομικῶς, φοβούμενος μὴ ἀπολέσῃ αὐτὰ ὁ μικρός.

Θερμῶς ἐκφράζων ὑμῖν τὰς εὐχαριστήσεις τῆς κοινότητος Χουδίου, παρακαλῶ ὅπως δεχθῆτε καὶ τὴν ἐκφρασὴν τῆς βαθείας αὐτῶν εὐγνωμοσύνης ἄνευ ἐτέρου τό γε νῦν ἀσπάζομαί σε ἥδιστα.

Σὺς

Γ. Πασχαλίδης

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 31ῃ Αὐγούστου 1898

Γ'

Γ 35 άρ. πρωτ. 987

Σεβαστέ και αγαπητέ μοι κ. Μ. Ευαγγελίδη

Είς Ἀθήνας

Τὴν ὑπὸ ἡμ. 20 λήξαντος φιλικὴν σας ἐπιστολὴν ἔλαβον καὶ ὑπερευχαριστήθη δι' ὅσα φρονεῖτε καλὰ καὶ σὺν ὑμῖν οἱ ἐν τῇ Σχολῇ περὶ τοῦ μικροῦ Πασχαλίδου· ὅ,τι ὁμως ἔμαθον παρ' ἐκείνου, ἀφικομένου χθές τὴν πρωτὴν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ὑποτρόφους τοῦ Μικρασιατικοῦ Συλλόγου, τοὺς ἀποφοιτήσαντας ἤδη ἐκ τῆς Σχολῆς, μὲ ἠυχαρίστησεν ἔτι μᾶλλον καὶ μὲ συνεκίνησε μέχρι δακρύων. Νὰ ἀριστεύωσι καὶ νὰ βραβεύωνται διὰ τοῦ μοναδικοῦ βραβείου ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη Μικρασιάται νέοι, τοῦτο καὶ παρηγόρον εἶνε δι' ἡμᾶς πολὺ καὶ κολακευτικὸν ἐν γένει διὰ τοὺς Μικρασιάτας, ἐγκαλλώπισμα δὲ καὶ στέφανος ἀίδιος τῆς κεφαλῆς ὑμῶν καὶ καύχημα ἰδιαιτέρως ὑμέτερον, καθόσον οὐ μόνον εἴσθε ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ καρδία καὶ τὰ νεῦρα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ τοῦ Συλλόγου, ὅστις ἄνευ ὑμῶν ἀπὸ πολλοῦ δὲν θὰ ὑφίστατο, ἀλλὰ καὶ διότι κυρίως ἡ ἀρίστευσις τῶν νέων τούτων ὀφείλεται εἰς τὴν διηνεκῆ ὑμετέραν ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τε τοῦ ἥθους καὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἐν λόγῳ νέων. Ἀποχωροῦντες ἐκ τῆς σχολῆς καὶ ἀποκομίζοντες σὺν τοῖς ὑψηλοῖς διδάγμασι καὶ τὰς ὑμέτερας πολυτιμοτάτας συμβουλὰς ἰδίᾳ δὲ ὑπόδειγμα τοῦ μέλλοντος βίου καὶ τῆς μελλούσης αὐτῶν δράσεως ἔχοντες τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὴν δρᾶσιν ὑμῶν δὲν δύνανται παρὰ νὰ ὦσι χρήσιμοι τῇ καθόλου πατρίδι. Πολλάκις συζητοῦντες ἐνταῦθα ἐν κύκλῳ φίλων εὐ φρονούντων περὶ τῆς σαπρίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἐν τούτῳ μόνῳ ὁμοφωνοῦμεν: ὅτι ἂν ὑπῆρχον ἐν Τουρκίᾳ πεντήκοντα μόνον μαθηταὶ τοῦ Μαργαρίτου (ἤτοι τῆς Σχολῆς του, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς) καὶ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν εἰς Πατριάρχης ὁ Μαργαρίτης, τὰ καθ' ἡμᾶς θὰ παρουσίαζον ὄψιν φαιδροτάτην, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπωμεν. Ἄλλ' ἀφοῦ ἄλλως ἔδοξε καὶ δοκεῖ τῷ Παναγάθῳ οἰκτείροντες τοὺς διέποντας ἡμᾶς ἀρκοῦμεθα εἰς τὸ νὰ ἐλπίζωμεν φρονούντες ὅτι καὶ τοῦτο μέγα καλὸν δι' ἡμᾶς ὅτι ὑπάρχει εἰς Μαργαρίτης Ευαγγελίδης καὶ τὸ θαυμαστότατον καὶ ὑπερῆδιστον εἶνε καὶ φίλος καὶ προστάτης ἡμῶν.

Ἐὰν λοιπὸν τοιαύτη εἶνε ἡ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἐνταῦθα φίλων καὶ λατρευτῶν σου, θὰ ἐννοήσης εὐκόλως ὅποια ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις αὐτῶν, ὅτε ἤκουσαν τὴν εὐφρόσυνον εἰδήσιν τῶν ἀρραβῶνων σου μετὰ τῆς ἐξαιρέτου δεσποινίδος Ρωκά, ἣν ἐπειδὴ εἶχον εὐτυχῆσαι νὰ γνωρίσω ἐν Ἀθῆναις ὦν καὶ κατὰ πάντα ἀξίαν σου θεωρῶν ὡς ἄλλην φιλοσοφοῦσαν καρδίαν καὶ τὸν κόσμον τοῦτον βλέπουσαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπόψεως οἴας καὶ σύ, χαίρων ἐβόησα: εὗρεν ὁ Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, ἀκαταλλῆλως ὄλωσ παρῳδῶν τοῦτο, ἀλλὰ τί νὰ κάμω; Αὐτὸ ἦλθεν ἐπὶ τῆς γλώσσης μου τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἀνήγγειλεν ἡμῖν τοῦτο ὁ ἀγαπητὸς Κουζός.

Σφιγγω λοιπὸν τὰς χεῖρας ἀμφοτέρων μετὰ παλμῶν χαρᾶς ἀνεκφράστου καὶ δακρύων εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς (δὲν λέγω ὑπερβολὴν, διότι δακρῶν τὴν

στιγμὴν ταύτην) καὶ εὖχομαι καὶ εὖχομαι μαργαρίτας νὰ ἔχωμεν πολλοὺς μετ' οὐ πολὺ.

Δὲν συνεχίζω πλέον, διότι δὲν εἶμαι κύριος τοῦ καλάμου μου καὶ ἐλησμόνησα ἂν εἶχόν τι νὰ γράψω.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἡδιστα
ὄλως ὑμέτερος

Γ. Π. Πασχαλίδης

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆ 5 Ἰουλίου 1899

Φίλτατε συμπολίτα καὶ σεβαστὲ φίλε κ. Μ. Εὐαγγελίδη,

Εἰς τοὺς ἐνταῦθα φίλους καὶ λατρευτάς σου, ὡς καλῶς λέγει ὁ κοινὸς φίλος κ. Γ. Πασχαλίδης ἀνήκων ἀναμφιβόλως καὶ ἐγώ, καθῆκον ἀπαραίτητον, νομίζω, νὰ σοὶ συγχαρῶ ἐκ καρδίας διὰ τοὺς ἀρραβῶνας σου μετὰ τῆς ἀξιολόγου καὶ σοβαρᾶς, ὡς με διαβεβαιοῖ ὁ ἰσάδελφός μου Γ. Κοῦζος, Δεσποινίδος Ρωκά, πρὸς ἣν ὡς ἡμετέραν προσφιλῆ συμπολίτιδα, παρακαλῶ, νὰ προσφέρῃς τὰ εἰλικρινῆ συγχαρητήρια καὶ τὰ σέβη ἐμοῦ τε καὶ τῆς συζύγου μου μετὰ τῆς εὐχῆς, ὅπως ὡς τάχιον ἀξιωθῶμεν νὰ σφίγξωμεν ἐκ τοῦ πλησίον ἀμφοτέρων ὑμῶν τὰς χεῖρας.

Δέχθητε μετὰ τῶν συγχαρητηρίων μου καὶ τὰς
ἐγκαρδίους προσρήσεις μου

Σὸς

; (ὑπογραφή δυσανάγνωστη)

Προσθήκη δευτέρα

Σήμερον τῆ πρωΐα ἡ Σοφία μοι ἔλεγεν ὅτι περίεργος καὶ παράδοξος εἶνε ἡ σιωπὴ τοῦ κ. Μαργαρίτου.

Τὰ αὐτὰ κἀγὼ διὰ τῆς γραφίδος σοὶ ἐπαναλαμβάνω, ἀπορῶν διότι δὲν ἀπήντησας ἀκόμη εἰς τὴν ἀπὸ μηνὸς περίπου σταλεῖσαν ἐπιστολήν μου. Μήπως δὲν ἔλαβες αὐτήν; Μήπως ὁ καύσων σ' ἐμποδίζει νὰ κοπιάζῃς περισσότερο; Τί γίνεται ἡ Πλειάς; Τί ὁ Αἰσχύλος μου; Ἡ διεύθυνσις τῆς Πλειάδος πῶς ἐννοεῖ νὰ διανέμῃ ἐνταῦθα τὰ φυλλάδια;

Ἐγινε φροντὶς νὰ εὔρεθῇ τὸ περὶ Κυζίκου χειρόγραφόν μου;

Τὰς προσρήσεις μου τῆ μνηστῆ σου. Πότε ἔχομεν γάμον;

Ὁ σὸς

Δ.Γ.Μ.

Δ'

Γ 70

'Εν Κωνσταντινουπόλει 28 Μαΐου 1903

Σεβαστέ μοι κ. Εὐαγγελίδη

Προχθές ἔλαβον πάντα τὰ ἐπισταλέντα μοι ἔγγραφα τοῦ Συλλόγου, ὧν τὰ πρὸς τὸν κ. Πασχαλίδην, Ἀδελφότητα «Ὁρθοδοξία» καὶ κοινότητα Χουδίου ἔστειλα χθές ταχυδρομικῶς.

'Ελυπήθην πολὺ, διότι διὰ τὴν ὄρφανὴν μὲν ἀλλ' ἐπιμελῆ νεάνιδα οὐδὲν κατωρθώθη διὰ τὸ Ἄρσακειον. Κατόπιν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ βουλγαρικῶν γεγονότων καὶ ἐνεργειῶν ἐπερίμενον πατριωτικότερας σκέψεις ἀπὸ τοὺς κύριους Συμβούλους, τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οἱ κύριοι οὗτοι ἀγρόν ἠγόρασαν. Μὲ τὸ ποσὸν τῶν 70 δραχμῶν ἠδυνάμεθα βεβαίως καὶ εἰς τὸ ἐνταῦθα Ζάππειον νὰ εἰσαγάγωμεν τὴν ὄρφανὴν νέαν. Ἀλλὰ τότε οὐδὲν θὰ ἐχρεωστοῦμεν εἰς τὴν δῆθεν γενναιοδωρίαν τῶν κυρίων συμβούλων. Ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς μου ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην 3-4 νηπιαγωγείων εἰς διαφόρους κεντρικὰς συνοικίας αὐτῆς, ἀλλὰ στερεῖται τῶν πρὸς τοῦτο μέσων. Καὶ ἂν λοιπὸν ὑπῆρχε γενναιοδωρὸς τις ὁμογενῆς ἢ καὶ ὁμογενεῖς συμπατριῶται τὸ χρεῖμα αὐτῶν θὰ συνιστῶμεν θερμῶς πρὸς ἴδρυσιν νηπιαγωγείων. Ἀλλὰ δυστυχῶς σπανίζουσι ἢ καὶ δὲν ὑπάρχουν καθόλου τοιοῦτοι συμπολιταί, ἔδει λοιπὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ εἴχομεν τὴν πρόθυμον ἀρωγὴν τοῦ Ἄρσακειοῦ, ἀλλὰ δυστυχῶς φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν διεπόντων ἔλλειπει τὸ γενικὸν ἐθνικὸν πνεῦμα. Πρὸς θεοῦ μὴ τοὺς ἀφήντε ἡσύχους, κρούσατε τὰς θύρας τῶν ὅσον ἠμπορεῖτε ἰσχυρὰ διὰ τὰς ἀπολύτους ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας τῆς Μικρᾶς μας Ἀσίας. Εἶνε ἐγκληματικὴ ἢ ἐθνικὴ ἀπάθεια αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σύλλογος πρέπει νὰ γίνῃ κουνούπι καὶ ἂν μὴδὲν κατορθώσῃ, ἄς μὴν τοὺς ἀφήσῃ τοῦλάχιστον νὰ κοιμηθοῦν. Δὲν ἠμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε μὲ τί πόνον γράφω τὰς ὀλίγας μου ταύτας γραμμάς, ὅταν ἀναλογίζωμαι τὰς φοβερὰς ἐπὶ πατριωτικῆς γῆς διενεργουμένας κατακτήσεις τῶν ξένων σχολῶν καὶ θρησκευτικῶν προπαγανδῶν καὶ τὴν ἀναληγσίαν καὶ ἀδιαφορίαν ἀφ' ἑτέρου τῶν ἐλλήνων πατριωτῶν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος.

Πρὸς Θεοῦ! κεντήσατέ τους καὶ μὴ τοὺς ἀφήντε νὰ κοιμηθοῦν. Διδάξατέ τους νὰ σεβασθοῦν τὰ 4 ἑκατομμύρια τῶν ξενοφάνων ὀρθοδόξων ἐλλήνων τῆς Μικρᾶς μας Ἀσίας. Οὔτε ὄπλα ζητοῦμεν παρ' αὐτῶν, οὔτε φυσίγγια, οὔτε πλοῖα καὶ πολεμικὰ σκάφη πρὸς ὑπεράσπισίν μας, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀφειδῆ χρήματα· ἀλλ' ἀπλούστατα ζητοῦμεν μερικὸς ξενοφώνους νέους καὶ νεάνιδας νὰ φιλοξενῶσιν οὐχὶ εἰς τὰ ἰδιωτικὰ τῶν σπίτια, ἀλλὰ εἰς τὰ εὐαγῆ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα, τὰ ὁποῖα πρὸς ἐθνικοὺς ἀνίδρυσαν σκοποὺς φιλογενῆ τέκνα τῆς Μεγάλης Πατρίδος. Ὁ Σύλλογος λοιπὸν μὲ ὄλας τὰς δυνάμεις τῶν πνευμόνων του ἄς διαμαρτυρηθῆ διὰ τὴν ἐγκληματικὴν ἀπάθειαν καὶ ἀναληγσίαν τῶν διεπόντων τὰ ἐθνικὰ ταῦτα καθιδρύματα, τὰ ὁποῖα τόσον στενὰ καὶ μὲ τόσον τοπικὸν χρῶμα περιέβαλον μικρόνοες πατριῶται.

Με ηὐχαρίστησε πολὺ ἡ εἶδῃσις, ὅτι ὁ ἐκ Χουδίου ὑπότροφος Πασχαλίδης θὰ διαπρέψη ἐφέτος. ἔχομεν τὴν εὐχάριστον εἶδῃσιν νὰ σᾶς ἀναγγείλωμεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ ὑπότροφοι δύο συμπατριῶται μου διακρίνονται διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ χρηστότητα μεταξὺ τῶν πολλῶν συμμαθητῶν των.

Ἐγκλειστῶς εὐρίσκετε καὶ μίαν ἀλληλογραφίαν μου διὰ τὰ σχολεῖα τῆς πατρίδος μου Ὁρτάκιοϊ.

Νῦν ὅτι αἱ ἐλληνοτουρκικαὶ ἐν γένει σχέσεις εὐρίσκονται εἰς τὴν εὐάρεστον κατάστασιν ἐπικαίρον θεωρῶ τὴν στιγμὴν, ὅπως ὁ Σύλλογος ἐντείνῃ ἐλευθεριώτερον τὰς δυνάμεις του. Τοιαύτην καλὴν εὐκαιρίαν δὲν θὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ἄλλην. Πρέπει νὰ διαδοθῇ εἰς τοὺς τουρκικοὺς πρὸ πάντων κύκλους, καταπολεμοῦντες τὰς ξένας προπαγάνδας οὐ μόνον ἑαυτοὺς περισώζομεν ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦμεν καὶ αὐτὰ τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τῆς Τουρκίας. Ὑπὸ τοιαύτην πολὺ περιωρισμένην, ἐννοεῖται, καὶ στενὴν ἐννοίαν ἐπειράθην νὰ γράψω κάτι τι εἰς τὸν «Ταχυδρόμον» ἀλλὰ τὸ δευδερκὲς βλέμμα τοῦ ἀθλίου λογοκριτοῦ διέκρινε καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγορεύθη ἡ δημοσίευσίς. Εἰς τὰ φύλλα ὅμως τῶν Ἀθηνῶν πρέπει συχνὰ νὰ γράφονται τοιαῦτα ἄρθρα.

Εἶμαι βεβαίωτος, ὅτι ἀρίστην ἐντύπωσιν θὰ διεγείρωσιν τὰ διὰ τὴν Βιθυνίαν ἔγγραφα τοῦ Συλλόγου.

Πειρώμεθα τὸν ἐλληνισμὸν τῆς Μ. Ἀσίας νὰ καταδείξωμεν καὶ διὰ τῶν δημοτικῶν αὐτῆς τραγουδιῶν. Εἰς τοὺς γνωστοὺς μοι μουσικοὺς κύκλους τοῦ Μονάχου ἔπεμψα καὶ θὰ πέμψω μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας ἄσματα οὐ μόνον ἐλληνιστὶ ἀδόμενα, ἀλλὰ καὶ τουρκιστὶ ἐν ἐλληνικῇ ὅμως ἐννοίᾳ. Ἄλλὰ περὶ τούτου ἐς ἄλλοτε.

Χαίρετέ μοι!

Ὅλος ὑμέτερος
Γεώργιος Πασχαλίδης